

بررسی نقش نهاد های فرهنگی در پیشگیری از اعتیاد

هاشمی محمدرضا^{۹۹}

تلخابی مهدی^{۱۰۰}

چکیده:

آنچه که یک نوجوان یا جوان را به سوی اعتیاد می کشاند نوع تصورات، باورها و وضعیت عاطفی، روانی و اجتماعی اوست. هر چند نمی توان تاثیر عوامل گوناگون سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را در شیوع این پدیده ضد انسانی نادیده گرفت ولی در نهایت این فرد است که تصمیم می گیرد که به طرف اعتیاد گرایش پیدا نکند یا خود را به این عرصه خطرناک بیاندازد. لذا اگر شناختها، مهارت ها و نگرش های سازنده و بازدارنده از طریق نهادهای تعلیم و تربیت و خانواده تقویت شود و این اقدام بنا به ملاحظات روانشناختی، جامعه شناختی و سایر حوزه های علوم تربیتی و اجتماعی، در برابر باورهای غلط گذشته و تبلیغات گسترده رسانه ای امروز مبنی بر غیر اعتیاد آور بودن مواد صنعتی و مفید بودن مواد سنتی در علاج بسیاری از بیماریهای روحی، روانی و جسمی در نوجوانان و جوانان که از تجربه بالای برخوردار نیستند اقدامی عملی صورت پذیرد، بتدریج راه گسترش ماراتن اعتیاد محدود و مبارزه با آن به شکل منطقی امکان پذیر خواهد گردید .

واژه های کلیدی: اعتیاد، پیشگیری، نهادهای فرهنگی، خانواده ، مدرسه، نوجوانان

^{۹۹} کارشناس ارشد دانشگاه اراک

^{۱۰۰} کارشناس ارشد دانشگاه اراک

مقدمه

در هزاره سوم، به دلیل تغییرات شتابان اجتماعی و فرهنگی و ترافیک فزاینده خرده فرهنگ ها در جوامع عصر فرامدرنیته، بشر امروز با بحران معنویت و هویت مواجه شده که این دو عامل زمینه توسعه فردگرایی، افزایش استرس و اضطراب، و به تبع آن گرایش به مواد اعتیاد آور را فراهم کرده است. از همین سوءبا حرکت جهان در مسیر غیر استاندارد فرهنگی بشریت با آماج عصیاهای اجتماعی و فرهنگی مواجه شده که اعتیاد از مهمترین آنهاست. در ایران موج اول اعتیاد را به عصر صفوی میتوان نسبت داد. رواج مصرف مواد مخدر در این عصر به حدی بود که شربت تریاک (یا شربت کوکنار) در عطاریها بفروش میرسید، تریاک کشی به صورت امروزی، از زمان قاجاریه با فعالیت استعمارگران شکل گرفت است و در واقع شکل سیاسی مواد مخدر از این زمان آغاز گردید. در این دوران قیمت خرید تریاک از گندم بیشتر بود و ضمانتداری قبال هر مطلق سوخته تریاک چند شاهی هم به افراد دارای سوخته پرداخت می گردید.

موج دوم اعتیاد در چند دهه اخیر در ایران، به سمت مواد روانگردان شیوع پیدا نموده است. در این میان شبکه های گسترده مواد مخدر برآن است با هدف مشتری مداری و منطبق با عصر تنوع و کثرت، الگوی مصرف را به سمت مواد صنعتی و شیمیایی با تولید انواع روانگردان آنها و محرکها، تغییر دهد و از این طریق به جذب جوانان بیشتری به جرگه اعتیاد مبادرت ورزد. تحقیقات نشان می دهد که نوجوانان و جوانان نیز برای رهایی از انگیزه های منفی یعنی استرس و اضطراب و نیز کسب انگیزه مثبت یعنی لذت جویی، به سمت مصرف مواد مخدر، روانگردان ها و محرکها سوق می یابند که این معضل متأسفانه، بعضاً به جزئی از سبک زندگی آنها تبدیل شده است. بعلاوه تبلیغات سوء در رسانه های جمعی و الکترونیکی مبنی بر اینکه مواد صنعتی و شیمیایی اعتیاد آور نیستند و مصرف آنها تنها سبب افزایش انرژی و تقویت قوای جنسی، تمرکز و خلاقیت می شود نیز، شکل گیری باورهای شایع و غلط در ذهن جوانان را موجب شده که زمینه مصرف مواد شیمیایی در بین بیش از ۳۴ میلیون نفر در سطح جهان را فراهم ساخته است.

بیان مسئله:

یکی از بلاهای خانمان سوز که آفتی بر پیکر جوامع بشری است مسئله مواد مخدر و اعتیاد می باشد که قدرت تفکر، خلاقیت، توان، کوشش و سازندگی را از انسانها گرفته و بنیان خانواده و اعتقاد و باورهای دینی آنها را در معرض نابودی و از هم پاشیدگی قرار داده است و متأسفانه روز به روز، رو به گسترش است. کمتر کشوری است که مهمترین و یا یکی از عمده مشکلاتش، مسئله مواد مخدر و اعتیاد نباشد. هر ساله مبالغ هنگفتی، صرف مبارزه با آن می گردد ولی همچنان رقم باندهای قاچاق مواد مخدر و تعداد معتادان افزایش می یابد و

سازندگی‌ها رو به سوزندگی، توانایی‌ها رو به ناتوانی و ثروت‌ها رو به انهدام و نابودی می‌رود و می‌کده خیالی معتاد نیز به ماتمکده‌های سرد مبدل می‌گردد.

صاحب‌نظران و عالمان متعهد تردیدی ندارند که حل این معضل اجتماعی نیازمند مبارزه‌ای مستمر و همه‌جانبه از ابعاد نظامی، انتظامی و سیاسی تا تلاش‌های اقتصادی و فرهنگی می‌باشد و نیز از دید اندیشمندان پنهان نیست که از میان انواع مبارزه، ریشه‌ای‌ترین تلاش در راه مقابله با این پدیده شوم که بتواند جامعه را در مسیر پیشگیری از این آفت، واکسینه کند پرداختن به فعالیت فرهنگی، و آموزشی در زمینه‌های گوناگون اعتقادی، فکری، هنری، تبلیغی و غیره است و تلاش بی‌وقفه فرهنگی است که تضمین کننده بهره‌دهی فعالیت سایر بخش‌ها می‌باشد. بنا براین در بررسی نهادهای فرهنگی، نهاد خانواده و مدرسه (آموزش و پرورش) به عنوان اولین سد محکم و اساسی در برابر موج خانمان‌سوز اعتیاد که هرروزه به سرعتی آرام و پیوسته تعدادی را به کام مرگ غوطه ور می‌سازد خواهیم پرداخت.

ضروت انجام تحقیق:

مسائل مربوط به مواد مخدر تازگی نداشته و اثرات آن نیز همواره در سرنوشت ملتها و اقوام قابل جستجو است. در زمان ما مسئله مواد مخدر شکل مخاطره آمیز و کاملاً پیچیده ای به خود گرفته است و در عین حال گسترش جهانی یافته است اعتیاد به مواد مخدر علاوه بر مشکلات اجتماعی و اقتصادی از قبیل افزایش جرمهای مرتبط با مواد مخدر همچون جنایت، سرقت، فقر و تکدی‌گری و هدر رفتن سرمایه‌های کلان مادی خطرات جسمانی از قبیل ابتلا به بیماریهای عفونی واگیر دار همچون ایدز را به دنبال داشته است. اعتیاد به عنوان یک آسیب و معضل اجتماعی، بهداشتی، اقتصادی و فرهنگی با پیچیدگیهای خاص خود حاکمیت ملی، امنیت و استقلال کشور ما را تحت تاثیر قرار داده است. با توجه به مسائل جنبی آن میتوان ادعا نمود که ارزشهای انسانی و اسلامی و نیز هویت ملی مادر معرض خطر و آسیب این آفت بزرگ قرار گرفته است. توجه به آمارها صورت گرفته در سال ۱۳۸۵، بیشتر جمعیت کشور ما در سنین زیر 20 تا ۲۴ سال بوده و بیشتر قشر جوان در معرض آسیب و آماج اعتیاد می‌باشند. مشکل اعتیاد با زندان انداختن و یا اعدام کردن حل نخواهد گشت. لذا در برابر این دیو بد سرشت، علاوه بر مبارزه جدی با عرضه و توزیع آن در جامعه باید با انجام راهکارهای مدبرانه در جهت کربیه و زشت نشان دادن آن اقدامات پیشگیرانه که اثر گذاری مطلوب تری در دراز مدت در جامعه خواهد داشت صورت پذیرد. نگاهی به برخی آمارهای پراکنده در زمینه اعتیاد و اثرات آن، به درک بهتر مسئله در ایران، عمق فاجعه و ضرورت اقدامات اساسی و فوری جهت پیشگیری اعتیاد یاری می‌رساند.

هدف تحقیق:

شناخت بیشتر و لازم نسبت به مسئله اعتیاد، که در سایه آن خواهیم توانست ضمن درمان درست معتادان، از معتاد شدن افراد دیگر پیشگیری به عمل آید. چراکه علاج بیماری مستلزم شناخت علل آن است. روش تحقیق:

طرح پژوهش حاضر از نظر روش‌شناسی، یک طرح اسنادی است به این بیان که در پی اثبات مطالب مورد بحث از طریق مطالعات اسنادی است که از لابه لای متون و کتب استخراج گردیده است. سوالات تحقیق:

۱. آیا بین تعامل والدین و فرزندان و پیشگیری از اعتیاد رابطه معناداری وجود دارد؟
۲. آیا بین افزایش آگاهی والدین و پیشگیری از اعتیاد ارتباط معناداری وجود دارد؟
۳. آیا بین افزایش آگاهی و مهارت و پیشگیری از اعتیاد رابطه معناداری وجود دارد؟
۴. آیا بین فعالیتهای فوق برنامه فرهنگی و پیشگیری از اعتیاد رابطه معناداری وجود دارد؟

مبانی نظری تحقیق

تئورهای جامعه‌شناختی، آسیبهای اجتماعی را با توجه به ساختارهای نهادها و فرایندها و عوامل اجتماعی موثر بر رفتارها بشری متمرکز می‌کنند. بررسیهای آسیب اجتماعی از جمله اعتیاد به مواد مخدر دارای علت چند بعدی است و از این جهت می‌بایست از صور و دیدگاههای متنوع به آن نگریسته شود. در این مقاله نگارنده جهت بررسی نهادهای فرهنگی، از جمله نهاد خانواده و آموزش و پرورش، از نظریه کنترل اجتماعی، نظریه تعامل خانواده و نظریه گروه همسالان بهره گرفته و سپس یک استنتاج کلی از آنها ارائه خواهد گردید.

بنابر نظریه کنترل اجتماعی اعتیاد به مواد مخدر هنگامی در جامعه ای شیوع پیدا می‌کند که تعهد فرد نسبت به جامعه ضعیف یا از بین برود (بهرامی احسان، ۱۳۸۳، ۱۰۶). در جامعه ای که امید به آینده در بین افراد بویژه جوانان کم رنگ شده و احساس انزوای طلبی و افسردگی در بین آنها شکل گرفته، برای رهایی از این فشارها که ممکن است ناشی از شرایط جامعه، خانواده و یا دوستان باشد به دنبال راهی است که از قید و بندها و سردرگمی‌ها نجات پیدا کند، اگر این افراد دارای عزت نفس پایین باشند در برابر فشارهای وارده توان مقاومت را نداشته باشند به احتمال زیاد به مواد مخدر روی خواهند آورد. بنا بر این نهاد خانواده و آموزش و پرورش از مهمترین نهادهای تاثیر گذار هستند. نهاد خانواده اساس و پایه و به عبارتی فونداسیون شخصیت افراد را پایه

گذار می کند، و نهاد آموزش و پرورش با کارکرد صحیح دربارور کردن جنبه های فکری و ذهنی، روحیه تعهد پذیری، مسئولیت پذیری، وجدان کاری و مذهبی و اعتماد به نفس را در افراد افزایش می دهد و امید به آینده را در نهان خانه دل آنها شعله ور می سازد.

نظریه تعامل خانواده :

اساس نظریه تعامل خانواده، به ارتباط و پیوندهای قوی و عاطفی میان والدین و فرزندان اشاره دارد (بهرامی احسان، ۱۳۸۳، ۹۵). در این نظریه توجه بیش از حد به فرزندان و یا عدم توجه به آنها هر دو زمینه آسیب زایی را برای نوجوانان فراهم می سازند. توجه بیش از حد باعث عدم تعهد کاری و مسئولیت پذیری افرادی گردد و بی توجهی باعث رها شدگی و سرگردانی فرد در نظام اجتماعی میشود. بنا براین برای دوری کردن فرزندان و نوجوانان از استعمال سیگار، قلیان و اعتیاد به هر نوع مواد دیگر باید با او به صحبت بنشینیم و هر اندازه زودتر باب گفتگو را با فرزندان در این زمینه باز گردد، نتیجه بهتری خواهد داشت. نتایج تحقیقات صورت گرفته نشان دهنده آن است خانواده های که فرزندان خود را نسبت به مواد مخدر آماده می سازند میزان آسیب پذیر آنها به مراتب کمتر از دیگر خانواده بوده است. که این امر در پیشگیری اولیه از سوء مصرف مواد مخدر تاثیر گذار می باشد.

نظریه همسالان:

طبق این نظریه مهمترین عامل در سوء مصرف مواد در بین نوجوانان و جوان گروه همسالان است که آنها برای ارتباط انتخاب کرده اند (همان، ۹۵). اثر گذاری دوستان و همسالان در بین نوجوانان و جوانان به حدی است که عده ای از اندیشمندان تاثیر آن را بیشتر از نهاد خانواده می دانند؛ چرا که با توجه به ارتباط نزدیک سنی، ذهنی، فکری و نیازهای مشترک تاثیر پذیری و تاثیر گذاری نسبت به دیگر گروه ها و افراد بیشتر خواهد بود. لذا نوع دوستی که افراد برای خود برمی گزینند در گرایش و عدم یا گرایش آنها به سوی مواد مخدر تاثیر گذار خواهد بود. بنابراین با توجه به سه نظریه فوق الذکر، از آنجائیکه استعمال مواد مخدر یک امر آموختنی است نظام تعلیم و تربیت از دو جهت حائز اهمیت است. فرد از زمانی که متولد می شود تحت مراقبت خانواده اعتماد و عزت نفس را از والدین فرا می گیرد و خواه ناخواه تحت تاثیر رفتار و منش اجتماعی خانواده قرار می گیرد. از سوی دیگر عوامل بیرونی، شامل مدرسه، گروه دوستان، نوع برخورد معلمان و مربیان و نوع کنترل و بهداشت روانی و روحی که توسط مربیان آموزشی صورت می گیرد، می تواند در پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر اثر گذار باشد.

نقش خانواده در پیشگیری از اعتیاد

خانواده اولین مکان رشد شخصیت، باورها و الگوهای رفتاری فرد است. خانواده علاوه بر اینکه، محل حفظ و رشد افراد و کمک به حل استرس است، منبعی برای تنش، و اختلال نیز می باشد. ناآگاهی والدین، ارتباط ضعیف والدین و کودک، فقدان انضباط در خانواده متشنج یا آشفته و از هم گسیخته، احتمال ارتکاب به انواع بزهکاریها مانند سوء مصرف مواد را افزایش میدهد. همچنین والدینی که مصرف کننده مواد هستند باعث می شوند فرزندان با الگوبرداری از رفتار آنان مصرف مواد را یک رفتار بهنجار تلقی و رفتار مشابهی پیشه کنند. (اختر محقق، مهدی، ۱۳۸۵، ۹۳) اهمیت تاثیر خانواده بر رشد فرد به قدری است که بیشتر دیدگاهها های از جمله دیدگاه بیولوژیایی-فیزیولوژیایی، نظریه روان پویایی، نظریه یادگیری رفتاری-اجتماعی و رویکرد مریوط به نظام خانواده به نقش والدین به عنوان اولین الگوهای کودک توجهی خاص دارند. با وجود اینکه خانواده مامن و ماوای هر کودک و نوجوان است اما خود در بروز بسیاری از مشکلات رفتاری منجمله اعتیاد نقش بسزایی بازی می کند. اعتیاد خود نتیجه تداخل پیچیده ای از عوامل روان شناختی، اجتماعی، فرهنگی، زیست شناسی است، که خانواده تمام موارد فوق را یک جا اعمال می نماید و بنا براین از اهمیت ویژه ای برخوردار است. (همان ۹۴)؛ توجه بیش از اندازه والدین به فرزندان و یا فقدان آن را در زمره عواملی میدانند که کودک را در معرض خطر روانشناختی قرار میدهد. دوره نوجوانی دوران گذر و تحول است، فرد از لحاظ جسمی، روحی، روانی و نیازهای جنسی، لذت جوئی تحرک و پویایی دچار دگرگونی شده و در این دوره است که بر میزان بزهکاری که در زمره آن اعتیاد به الکل و مواد مخدر است افزوده می شود. لذا ارتباط و تعامل مناسب و مطلوب والدین در این دوره بر رفتار فرزندان بسیار موثر خواهد بود و به فرد کمک خواهد کرد تا بر فشارهای بیرونی و درونی خود غلبه نماید.

الگوی فرزندان در زندگی، عقاید و به ویژه رفتارهای مادر و پدر است. حتی زمانی که والدین آگاهانه تلاش نمی کنند و تصمیم ندارند الگویی در اختیار آنان قرار دهند، فرزندان رفتار آنها را سرمشق قرار میدهند. شاید مهمترین نقش والدین در گرایش فرزندان به مواد مخدر این باشد که خود الگویی برای مصرف دارو و ... می شوند. فرزندان فقط از نوع و شکل استفاده والدین از مواد مخدر و داروها الگو نمی گیرند، بلکه دلایل پدر و مادر را برای مصرف این مواد در خاطر نگه می دارند و بعدا از آنها برای توجیه گرایش خود استفاده می کنند. برای مثال مصرف مواد برای اینکه "خیلی خسته ام و خوابم نمی برد"، "عصبی هستم و میخواهم آرام بشوم" و ... بطور کلی هنگامی که والدین برای تشریح علت استفاده خود از مواد این دلایل را عنوان می کنند فرزندان نه تنها از این دلایل برای توجیه مصرف خود استفاده می کنند، بلکه یاد می گیرند در هنگام خستگی، بی خوابی، ناآرامی و برای تفریح و شادی رفتار والدین خود را سرمشق قرار داده و به مواد مخدر روی

آورند." از این رو باید گفت منع استفاده نابجای والدین از مواد اعتیاد زا و مضر، نخستین گام پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر ناخواسته این مواد توسط فرزندان آنان است" (عزیزی، ۱۳۸۲، ۳۹۸).

لذا مهمترین عوامل پیشگیری از اعتیاد خشونت، زندان، نیروی انتظامی و قضایی نیست، بلکه خود شما پدر و مادرها هستید. چرا که جوانان باید، از نظر خانواده در مورد مواد مخدر آگاه باشند. به فرزندان باید تذکر داده شود که در هیچ شرایطی نباید سیگار، تنباکو، الکل، داروهای تجویز نشده پزشکی و دیگر مواد استفاده کنند. اعتیاد از مصرف دخانیات شروع می شود و باید توجه داشت که سن مصرف دخانیات نیز در رکشور پایین آمده است و برخی از دانش آموزان از سنین راهنمایی شروع به مصرف مواد دخانی می کنند. بنا براین برای کنترل اعتیاد موضوع دخانیات را نباید از مواد مخدر جدا کرد. همچنین باید فرهنگ جامعه را نسبت به مصرف قلیان تغییر داد.

بر اساس نتایج تحقیقات پژوهشگران؛ والدینی که فرزندان خود را از خطرات مواد مخدر آگاه ساخته اند، ۵۰ درصد فرزندان آنان کمتر نسبت به دیگر افراد دچار سوء مصرف مواد مخدر شده اند. (معصومیان شرقی) بنابر این باید والدین آگاه باشند که احتمال ابتلای فرزندان به مواد مخدر وجود دارد و هیچ نوجوان و جوانی از خطر اعتیاد مصون و در امان نیست و آنان می توانند با هوشیاری از ابتلای آنها به سوء مصرف مواد مخدر پیشگیری نمایند. (عزیزی، ۱۳۸۲، ۴۱۰) در زمینه تاثیر خانواده در پیشگیری، یکی از مهمترین مواردی که از اهمیت اساسی برخوردار است، پیشگیری از طب خانگی است. متأسفانه در شهرها و روستا به علت فقر فرهنگی در بسیاری از خانواده ها استفاده از تریاک و دود آن و یا دود سیگار برای تسکین درد، رفع بی خوابی و غیره در مورد نوزادان معمول بوده و هنوز هم در برخی نقاط کشور رایج است. اگر کودک به علت هر نوع ناراحتی جسمی بی تاب می کند و خوابش نمی برد، مادر کمی تریاک به نوک پستان خود یا پستانک می مالد و به دهان نوزاد می گذارد و از این قبیل کارها. این طبابت خانگی غلط، کودک را با نیکوتین و مواد مخدر آشنا می کند چه بسا این آشنای در قالب تسکین درد، رفع بی خوابی و غیره ادامه یابد و در سنین بالا به صورت استفاده نابجای مواد مضر و اعتیاد آور او را به اسارت اعتیاد در آورد. از این رو خود داری خانواده از بکار بردن مواد مخدر و طبابت خانگی قدم مهمی در پیشگیری از استفاده نابجای مواد اعتیاد آور و مضر است. (همان، ۴۰۰)

از نظر علمی مبارزه با عرضه قاچاق مواد مخدر و مضر و عدم دسترسی به آنها از مقدمات اولیه پیشگیری از استفاده نابجای مواد مخدر، روانگردان، الکل و سیگار است، و همانطور که بدون واکسن فلج و استعمال آن نمی توان از فلج جلوگیری کرد، در پیشگیری از سوء مواد اعتیاد زا و مضر هم با در دسترس بودن آنها نمی شود توفیق قابل قبلی در پیشگیری داشت. شیوع قلیان بویژه میوه ای آن و پایین آمدن سن سیگاریها در حال حاضر به یک معضل پنهان اجتماعی در ایران تبدیل شده است. از آن جهت چهره منفوری به خود نگرفته است، که

همگان آن را بی ضرر یا کم ضرر و غیر قابل اعتیاد میدانند. در صورتیکه قلیان همانند سیگار پیش در آمد اعتیاد به مواد مخدر است. قلیان به خاطر شکل و شمایل که دارد برای تزئین خانه ها خریداری می شود و وسوسه آزمایش آن خانواده را به سمت قلیان کشی سوق میدهد. یکی از دلایلی که خانواده ها با مقوله قلیان کشی مقابله نمی کنند، عدم آگاهی آنان از بیماری زایی این استعمال دخانیات است. سرطان زایی قلیان به مراتب بیشتر از سیگار است. (توتون دارای ترکیبات شیمیایی متعددی است که مهمتر از همه آنها ماده ای به نام نیکوتین^{۱۱} است. برای آنکه شدت اثر نیکوتین موجود در سیگار و قلیان پی ببرید لازم است بدانید که نیکوتین خود به تنهایی، سمی شدید و مهلک است و سمیت آن شانزده مرتبه بیشتر از سمیت ماده موثر "شوکران کبیر" به نام کونین که سقراط را با آن به قتل رساندند می باشد)

در ایران در چند سال اخیر استعمال قلیان میوه ای (یا مصری که خواستگاه اصلی آن در مصر است) در بین نوجوان و جوانان (پسران و دختران) جهت تفریح و تفنن در تفرجگاهها افزایش یافته است. بنابر این تمام کسانی که تفریحی سیگار و قلیان می کشند و یا تفریحی تریاک، حشیش و شیشه مصرف میکنند، باورشان نمی شود که روزی خواهد رسید که روزانه دهها نخ سیگار و مقدار قابل توجهی تریاک، هرئین و یا حشیش، کراک خواهند کشید این گفته در مورد سیگارها حداقل ۷۰ درصد صدق می کند. در مورد تریاکی ها صد در صد صدق می کند چون تمامی کسانی که تفریحی تریاک می کشند کاندیدای اعتیاد برای آینده هستند.

نقش مدرسه (آموزش و پرورش) در پیشگیری از اعتیاد:

اساس تعلیم و تربیت، پرورش نسلهایی بالنده در هر جامعه ای است. کارکرد اساسی تعلیم و تربیت را میتوان ایجاد تحولاتی دانست که در نهایت، موجود زیستی به انسان اجتماعی مبدل می شود و عادات و اندیشه ها و کارکرد اجتماعی مناسب در او شکل می گیرد و نهادی می شود. مدرسه یکی از مهمترین عوامل برای اجتماعی کردن فرد است و می تواند آنچه را که والدین در درون نظام خانوادگی ناتمام می گذارند کامل کند و این موضوع مهم را از طریق آموختن مهارتهای فرهنگی و علمی، وسعت بخشیدن اطلاعات، تمرین داد و ستدهای اجتماعی با همسالان و بزرگسالان، و روشهای دیگر انجام داده دانش آموزان را برای پختگی بیشتر و مقابله موثرتر با مشکلات آینده آماده سازد. بدون تردید در بسیاری از موارد تاثیر محیطهای فرهنگی قابل ملاحظه است، اما تاثیر مدرسه بر دانش آموزان بستگی به تفاوتهای فردی آنها، تجارب و میزان سازگاری، و همچنین علاقه مندی اولیاء مدرسه نسبت به دانش آموزان دارد. (آقا بخشی، ۱۹۰، ۱۳۷۹-۱۹۳) در ایران اکنون ۵ میلیون پانصد هزار نفر دانش آموز ابتدایی، ۳ میلیون دویست هزار نفر دانش آموز راهنمائی و ۵ میلیون سیصد هزار نفر دانش آموز در مقاطع متوسطه در ۱۱۴ هزار مدرسه درس می خوانند و موضوع ابتلا به اعتیاد و دیگر

^{۱۱}. Nicotine

آسیب‌های اجتماعی همواره مورد توجه آسیب‌شناسان اجتماعی قرار داشته است. متأسفانه سن اعتیاد در کشور پایین آمده است. نتایج پژوهشی که در تهران در بین مدارس دخترانه و پسرانه منطقه ۱۷ صورت گرفته نشان دهنده افزایش علاقه آنان به انواع مواد دخانیات از جمله قلیانهای میوه ای و مواد مخدر صنعتی می‌دانند. اگر این واقعیت تلخ را پنهان کنیم، مشکل حل نمی‌شود. انکار وجود اعتیاد میان دانش‌آموزان تنها پاک کردن صورت مساله است و هیچ کمکی به حل وضعیت موجود نمی‌کند.

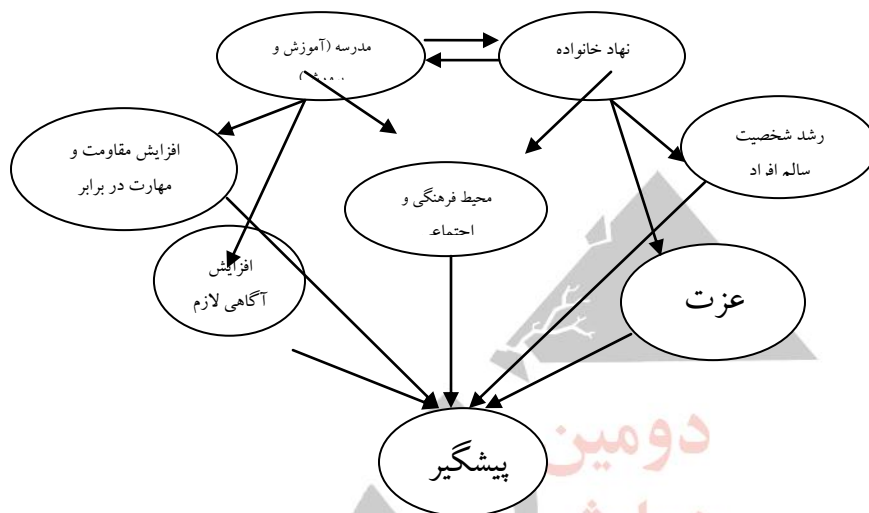
بنا بر نتایج پژوهش‌های صورت گرفته، مهم‌ترین علل گرایش دانش‌آموزان به مواد مخدر را فشار گروه همسالان، گرایش‌های فرهنگی نوپدید، فشار رسانه‌ها و صنایع فرهنگی بیان نموده‌اند و همچنین ساختار برنامه درسی و ضعف مدیریت مدرسه، نقص در آداب و مهارت‌های زندگی، ابهام و نبود قوانین بازدارنده، محرومیت‌های اقتصادی و زمینه‌های روانی دانش‌آموزان از جمله موارد دیگر گرایش به اعتیاد است. آسیب‌شناسان اجتماعی علت گرایش جوانان به خصوص دانش‌آموزان به مواد مخدر، رهایی از فشارهای روانی که خانواده و جامعه بر آنها وارد می‌کند، وضع نامناسب اقتصادی، همنشینی با دوستان ناباب، ازدواج نابسامان بسیاری از پدران و مادران و در دسترس بودن سیگار و دیگر مواد مخدر و احساس کمبود محبت از طرف جامعه است.

این در حالی است که در دنیا برای پیشگیری از اعتیاد به ازای هر دانش‌آموز ۲۰ دلار هزینه می‌شود و این رقم در ایران به ازای هر دانش‌آموز نیم دلار است، ضمن اینکه فاقد مربیان بهداشت به اندازه کافی هستیم، بر اساس شاخص بهداشت جهانی به ازای هر ۷۵۰ دانش‌آموز یک مربی بهداشت وجود داشته باشد، ولی در کشور ما برای ۱۴ میلیون دانش‌آموز تنها ۳۶۰۰ مربی بهداشت وجود دارد که بر اساس تعریف استاندارد جهانی این تعداد باید به ۶ برابر افزایش یابد و همین مسائل باعث می‌شود که نتوانیم در زمینه آسیب‌های اجتماعی به خوبی فعالیت کنیم و این در شرایطی است که به گفته مسئولان امر مدارس ما در معرض خطر شدید گرایش دانش‌آموزان به مواد مخدر که تنوع آنها نیز زیاد است قرار دارند. حال اگر آموزش و پرورش را با جامعه مخاطب ۱۴ میلیونی و پوشش دهی حدود ۲۰ درصد جمعیت کشور، زیر بنای توسعه پایدار و همه جانبه در کشور بدانیم، ضروری است که آن را نهادی حاکمیتی و درعین حال تولیدی قلمداد کنیم آن‌ها کالاهایی را تولید می‌کنند که باعث ایجاد کالاهای با کیفیت مادی می‌شود. این کالاهای با ارزش علم، نوآوری و خلاقیت می‌باشد که هر دانش

آموزی از آن برخوردار است. علم باعث بالا رفتن کیفیت کالاها و نوآوری و خلاقیت سبب تنوع و گوناگونی بیش تر آنها می شود. از این رو دانش آموزان بخشی از چرخه ی علم را در جامعه به حرکت در می آورند و بخش های مختلف کشور را تحت تأثیر قرار می دهند. لذا صرف هر اندازه هزینه برای مصون سازی هر چه بیشتر مخاطبان آن از آسیب های اجتماعی بسیاری از هزینه هایی که تحت عنوان هزینه نگه داشت جامعه و هزینه های اجتماعی در آینده باید پرداخت شود را به حداقل می رساند. حقیقتاً با غفلت از صرف هزینه های پیشگیرانه و در نتیجه ((زنگار گرفتن تدریجی چرخ های تولیدی آینده کشورمان با آسیبهای اجتماعی)) به ویژه اعتیاد، یعنی چهارمین بحران بزرگ جوامع در جهان از دستیابی به اهداف سند چشم انداز ۲۰ ساله یعنی کسب توسعه پایدار، جز آرزویی مبهم چیزی باقی نخواهد ماند. اگر ما آموزش و پرورش را به عنوان بزرگ ترین دستگاه دولتی کشور ((پیشانی مبارزه با اعتیاد و پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر)) با پوشش دهی یک پنجم جمعیت مد نظر قرار دهیم، به اذعان بسیاری از کارشناسان، آموزش و پرورش را باید به جای دستگاهی مصرف کننده و هزینه برنده، نهادی حاکمیتی و ایفاء کننده مهمترین نقش در دستیابی به توسعه پایدار تلقی کرد. فلذا به این مقوله مهم و کلی می توان توجه کرد که ((پاشنه آشیل پیشگیری از اعتیاد در جامعه آموزش و پرورش است)). چرا که با احتساب والدین و سایر اعضای خانواده جمعیت بیش از ۱۴ میلیونی کشور پیشگیری از اعتیاد دانش آموزان یعنی ((واکسینه کردن حداقل بیش از ۲۰ میلیون نفر از اعضای جامعه)) که آموزش و پرورش باید این موضوع را بیش از پیش مورد عنایت قرار دهد. چرا که حدود ۸۰ درصد از پیشگیری از اعتیاد در جامعه در آموزش و پرورش محقق می شود، با توجه به اینکه عامل عمده گرایش دانش آموزان به اعتیاد، اغلب تعامل با والدین معتاد یا ناهنجاریهای اجتماعی است. لذا اگر تمام توان و بودجه خود را در زمینه پیشگیری از اعتیاد

هزینه کنیم قطعا ۱۰۰ برابر آن سود خواهیم کرد. بنابراین یکی از بهترین نهادها برای اجرای طرح پیشگیری از مصرف مواد مخدر را آموزش و پرورش می دانند.

مدل نظری؛ پیشگیری از اعتیاد (آلبرت بندورا، بروک و همکاران)

روشهای پیشگیری:

در این مقاله با توجه به یافته ها و مطالب ارائه شده در زمینه نهاد های فرهنگی به سه مورد از روشهای پیشگیری به اختصار اشاره می گردد.

رویکرد افزایش اطلاعات

این رویکرد بر مبنای الگوی شناختی مصرف و سوء مواد بنا نهاده شده است، یعنی فرض بر این است کسانی که از داروها و مواد غیر مجاز استفاده می کنند از عوارض نامطلوب آن ها بی اطلاعند، لذا روش مقابله، افزایش دانش و آاهی فرد در باره مواد مخدر است تا بتواند بر اساس اطلاعات در یافتی تصمیم گیری منطقی و معقولانه ای داشته باشد. هر چند بررسی های کلی حاکی از بی تاثیر بودن این روش است، اما از آنجائیکه سبب شناسی سوء مصرف مواد چند عاملی است، نمی توان در مورد این روش پیشگیری، نظر قطعی داد. (Botving, 1995, 65)

رویکرد آموزش مهارت مقاومت اجتماعی

در این روش تاکید بر آموزش مهارت هایی برای مقاومت در برابر فشار اجتماعی است (مهارت امتناع، مقاومت اجتماعی، مهارتهای مقاومت). این روشها متکی ر دیدگاه اجتماعی بندورا هستند و تاکید اصلی بر فشار ناشی از

همسالان و رسانه های گروهی است. نتایج پوهش ها نشان داده است که استفاده از این روش ها توانسته است در مقایسه با گروه کنترل ۳۰ تا ۵۰ درصد کاهش ایجاد کند. (NIDA National in statute on drug abuse, 2002)

آموزش مهارت اجتماعی و شخصی

روش های مصون سازی روان شناختی و آموزش مهارت چنین فرض می کردند که نوجوان خود واقعا نمی خواهد ماده مخدر مصرف کند و عملا م یخواهد در برابر دیگران پاسخ ((نه)) بدهد، ولی به علت فشار همسالان و فقدان مهارت مقاومت، در برابر فشار گروه تسلیم م یشود، ولی برخی تحقیقات نشان داده است که در بعضی از نوجوانان تمایل به مصرف مواد وجود دارد و استفاده از مواد به معنای تسلیم در برابر فشار گروه نیست بلکه در بسیاری مواقع مواد نقش ابزاری دارند، یعنی ممکن است اضطراب نوجوان را کاهش دهند، اعتماد به نفس او را بالا برند و او را در موقعیت های اجتماعی، آرام تر و خونسرد کنند. (NIDA National in statute on drug abuse, 1997)

نتیجه گیری:

دلایل اعتیاد در کشور ما خود معلول تلاطمات اجتماعی و مشکلات اقتصادی و پیچیدگی های سیاسی است بر همگان روشن است تا مسایل اصلی جامعه ما مسئله آموزش و پرورش، دانشگاهها و مشکلات فرهنگی اجتماعی حل نشود تب اعتیاد همچنان ما را می سوزاند و فرونشاندن آن غیر ممکن و هر گونه مبارزه از فرهنگی ترین و انسانی ترین شکل آن گرفته تا خشونت بارترین آن که اعدام ها باشد به موفقیت کامل نخواهد انجامید. اعتیاد زایی نیز به ناچار با تغییرات ساختاری، اصلاح شبکه ارتباطات و تغییر ویژگی های فردی امکان پذیر است. از بررسی مباحث نظری خانواده، چنین استنباط میشود که در بین تمامی نهادهای اجتماعی، خانواده دارای جایگاه ویژه ای است. به درستی هیچ جامعه ای نمی تواند ادعای سلامتی کند، چنانچه از خانواده های سالم برخوردار نباشد و بی هیچ شبهه هیچ یک از آسیبهای اجتماعی نیست که فارغ از تاثیر خانواده پدید آمده باشد. خانواده معاصر که از ساختار ویژه برخوردارند، فرزندان نیازشدیدی به مساعدت والدین دارند، چنانچه این یاری از سوی پدر و مادر انجام نگیرد و به صورت منطقی مشکلات آنها حل نشود و راهنمایهای لازم صورت نگیرد، به خاطر احساس نیازی که در بر طرف کردن مسائل و مشکلات خود دارند، نقطه اتکای آنان به بیرون از محیط خانه منتقل میشود و زمینه های آسیب زایی فراهم می گردد. لذا مهمترین عوامل پیشگیری از اعتیاد برخورد قهری نیست، تجربه نشان داده است اینگونه برخوردها توفیق چندانی نخواهد

داشت. والدین به عنوان پیشقراولان و هدایت گران واقعی می توانند از به دام افتادن افراد در تله اعتیاد جلوگیری نمایند. بنا براین ارتباط اجتماعی مناسب و برخوردهای شایسته والدین در این دوره بر رفتار فرزندان بسیار موثر خواهد بود و به فرد کمک خواهد کرد تا بر فشار های بیرونی و درونی خود غلبه نماید. از سوی دیگر انبوه هجمه های اغفال کننده استعمار گران و شرایط موجود داخلی اکثریت افراد جامعه بویژه قشر نوجوان در امنیت و مصون از مصرف مواد مخدر نیستند. نتایج بررسیهای کشورهای دیگر، نشان دهنده آن است که دانش و مهارت والدین نسبت به مواد مخدر تاثیر چشمگیری در جلوگیری از مبتلا شدن فرزندان به اعتیاد دارد.

در کنار نهاد خانواده، محیط مدرسه در رفتار دانش آموزان بسیار مؤثر است. اجرای برنامه های مؤثر در سطح مدرسه، می توان در تربیت و پرورش، و نیز آموزش شیوه تصمیم گیری کودکان در امور مختلف نقش بسزایی دارد. یکی از کاربردهای چنین برنامه هایی ایجاد احساس مسئولیت پذیری دانش آموزان در قبال عواقب طبیعی رفتار خویش چون مصرف مواد می باشد. از سوی دیگر با کمک کردن به دانش آموزان در به دست آوردن احترام کافی نسبت به خود، تصویری مناسب از شخصیتشان در ذهن آنان شکل خواهد گرفت. فرزندان برخوردار از این گونه شخصیت پسندیده کمتر تحت تأثیر فشارهای نابهنجار همسالان خود در محیط مدرسه قرار می گیرند. تمرین های لازم در محیط مدرسه همچنین می تواند به محصلان در به دست آوردن مهارت های نه گفتن (مهارت رفتار قاطع) کمک کند. خودداری ورزیدن و رد کردن مواد مخدر که به صورت تعارف در دسترس کودکان و نوجوانان قرار می گیرد، مستلزم مهارت های خاصی است که با آموزش های علمی به دست می آیند. چنین جامعه ای که در مسیر ترافیک مواد مخدر قرار گرفته و از نظر تاریخی با مواد اعتیاد آور نیز آشنا باشد و از نظر مذهبی و فرهنگی با منفی اعتیاد چشمگیر نباشد، طبعاً استعداد بالقوه یاد شده در مورد خیل قابل توجهی به سرعت بالفعل می شود. در همین رابطه نتایج بررسیهای محققان در جهت سلامتی دانش آموزان و ایجاد محیطی با نشاط و عاری از مواد مخدر و تواتمندی سازی دانش آموزان در برابر سوء مصرف مواد مخدر و ایجاد نگرش منفی نسبت به آن، ارتباط معناداری در زمینه آموزش پیشگیری از اعتیاد و کاهش سوء مصرف مواد مخدر در بین دانش آموزان نشان میدهد.

بنا براین آنچه نهایتاً از این بحث نتیجه گرفته می شود، آن است که والدین با ارتباط خوب خود با فرزندان و کنترل بیشتر نامحسوس و افزایش دانش و مهارت خود نسبت به آثار و نشانه های اعتیاد در فرزندان، و مسئولین ذیصلاح با برنامه ریزیهای مناسب جهت ایجاد مراکز تفریحی و تشکیل کلاسهای ورزشی و هنری در رشته

های مختلف برای پر کردن اوقات فراغت دانش آموزان و برگزاری مراسمها و کارگاههای به منظور ارتقای سطح آگاهی افزایش مهارت افراد از مضرات جسمی، روانی، و اجتماعی مواد مخدر و سیگار گام موثری در پیشگیری از تشکیل این عادت خطرناک بردارند. همچنین رسانه ها و صدا و سیما در این زمینه می تواند بسیار موثر باشد.

پیشنهادات:

برگزاری کارگاههای آموزشی، سازمان دهی و تربیت گروه های متشکل از دانش آموزان ضد مواد مخدر و تشویق به فعالیت های جانشین (آلترناتیو) همچون ورزش و افزایش اردوگاه های گروهی برگزاری کارگاهی آموزشی جهت به روز کردن اطلاعات لازم معلمان و مدیران که بنظر میرسد اکثراً فاقد اطلاعات کافی در این زمینه هستند.

آگاهی نسبی والدین به انواع مواد مخدر در زمینه نوع مصرف و عوارض آن بویژه نوع صنعتی آن از طریق رسانه های همگانی

آگاه کردن افراد از عدم مصرف مواد خوراکی و آشامیدنی که امروزه در شکل های مختلف وبا تبلیغات گسترده وارد بازار می شوند و احتمال اعتیاد آور بودن آن زیاد است. به عنوان مثال آدامسهای خارجی فراهم کردن زمینه مناسب جهت تفریح افراد به ویژه نوجوانان و جوانان در جهت جلوگیری از افسردگی و خستگی های روحی و روانی

بازگو کردن جنبه های منفی و مثبت مواد مخدر توسط والدین و معلمان و تاثیر گذاری مخرب آنها در سلامت و تندرستی افراد در آینده
توصیه به ابعاد درمانی در سوء مصرف مواد بر اساس نظریه سیستم ها ضروری است، زیرا خانواده ها در این راستا نیاز به آموزش خاص دارند.

منابع:

آذر، ماهیار (۱۳۸۷) دایره المعارف اعتیاد و مواد مخدر / مولفان ماهیار آذر، سیما نوحی. -- تهران: ارجمند.
آقابخشی، حبیب (۱۳۷۹) اعتیاد و آسیب شناسی خانواده: مصون سازی کودکان در برابر اعتیاد. -- تهران: دانش آفرین.

اختر محقق، مهدی (۱۳۸۵) جامعه شناسی اعتیاد، تهران: مولف. چاپ سوم.
بهرامی احسان، هادی (۱۳۸۳)، اعتیاد و فرایند پیشگیری، تهران: سمت.

حقیقی، محمود(۱۳۸۲) کتابشناسی اعتیاد. تهیه و تنظیم پژوهشکده ملی مواد مخدر ایران(واحد فن آوری اطلاعات).تهران: دبیرخانه ستاد مبارزه باموادمخدر.
سرگلزایی، محمدرضا(۱۳۸۷)اعتیاد: از سبب شناسی تا درمان. تهران: نشر قطره.
عزیزی، عبدالرضا(۱۳۸۲)پیشگیری و درمان اعتیاد. مشهد: کاوش.
محتشمی پور، عماد(۱۳۵۳)اتیولوژی اعتیاد. (تهران): انستیتو عالی علوم بیمارستانی،

Botving hn g,shinkeO.(1995)Drug abuse prevention with multiethnic youth,sage company.

NIDA National in statute on drug abuse .Therapy manuals for drug addiction treatment .NIH.publication .2002pp99-418,p99

NIDA National in statute on drug abuse . drug abuse prevention for the general population institute on drug abuse. .NIH.publication1997,PP.97-411,P.411

